

Łukasz Kalisz

PAPIESKI WYDZIAŁ TEOLOGICZNY W WARSZAWIE, SEKCJA ŚW. JANA CHRZCICIELA STUDIUM TEOLOGII W BIAŁYMSTOKU

Wprowadzenie – podstawy prawne powrotu religii do szkół

Ustanowienie diecezji, a następnie metropolii białostockiej, będące pokłosiem wizyty Ojca Świętego w Białymstoku w czerwcu 1991 r., przyniosło liczne zmiany w strukturach Kurii Białostockiej. Umożliwiło także podjęcie nowych inicjatyw duszpasterskich i naukowych. Czas ustanowienia (archi)diecezji białostockiej to także okres zmian w podejściu władz państwowych do nauczania religii w szkołach, związany z transformacją ustrojową w Polsce. Rok szkolny 1990/1991 był pierwszym, w którym można było nauczać religii w szkołach państwowych na mocy instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z 3 i 24 sierpnia 1990 r. Odbyło się to z pominięciem procesu legislacyjnego, gdyż religię do szkół wprowadzono nie nową ustawą, ale decyzją ministra. Powyższe działania spotkały się z zarzutami, że katecheza powróciła do szkół niezgodnie z prawem¹. Ewa Łętowska – ówczesny Rzecznik Praw Obywatelskich – skierowała w tej sprawie skargę do Trybunału Konstytucyjnego. W dniu 30 stycznia 1991 r. Trybunał skargę odrzucił i uznał zgodność instrukcji: z ustawą o rozwoju systemu oświaty i wychowania, przepisami Konstytucji Rzeczypospolitej, ustawami dotyczącymi wolności sumienia i wyznania oraz oddzielenia Kościoła od państwa. Trzech sędziów Trybunału Konstytucyjnego wyraziło zdanie odrębne². Obrońcom powrotu religii do szkół udało się dowieść, że katecheza jest wprowadzana jedynie do budynków szkoły świeckiej za zgodą ich dysponenta – Ministra Edukacji Narodowej, obecność na lekcjach nie jest obowiązkowa, programy nauczania nie są nasycone treściami religijnymi, a ocena z religii nie ma wpływu na promocję do następnej klasy.

Ten sposób powrotu religii do szkół budził jednak dalsze zastrzeżenia prawników i konieczność wprowadzenia nowej ustawy, co było ogłoszone w postanowieniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 lutego 1991 r.³ Powyższa sytuacja

¹ Instrukcja Ministra Edukacji Narodowej była podjęta w czasie obowiązywania ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Zgodnie z artykułem 2 szkoły były instytucjami świeckimi, a całość kształtowania i wychowania miał charakter świecki – Dz. U. 1961, nr 32, poz. 160.

² Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 stycznia 1991 r., sygn. K 11/90, w: Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w latach 1986-1995, t. 3 – lata 1991-1992, *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w 1991 roku*, Warszawa 1992, s. 14-38.

³ Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 lutego 1991 r., sygn. S 1/91 sygnalizowało Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej, iż ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu

prawna uległa zmianie wraz z nową ustawą o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.⁴ Artykuł 12 nowej ustawy uznawał prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci i zobowiązał szkoły publiczne do zorganizowania lekcji religii na życzenie rodziców lub samych uczniów po osiągnięciu pełnoletniości. Szkoła miała także za zadanie podtrzymanie tożsamości religijnej uczniów, co było wyrażone w artykule 13. Ustawa spowodowała zmiany w obowiązujących przepisach, dzięki czemu nauczanie religii uczniów szkół publicznych mogło bez przeszkód odbywać się w szkołach⁵. Na mocy ustawy z 1991 r. zostało wydane Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych⁶. Rozporządzenie szczegółowo określało sposób wyboru przedmiotu, ilość godzin, ocenę, miejsce, programy nauczania, ale także mówiło o nauczycielu religii. Katechetę wyznania katolickiego można było zatrudnić w szkole wyłącznie na podstawie pisemnego imiennego skierowania do danej szkoły wydanego przez właściwego biskupa diecezjalnego (§ 5.1), nauczycieli zatrudniano zgodnie z Kartą Nauczyciela, z tym, że zatrudnienie księży i diakonów następowało zgodnie z porozumieniami zawartymi z poszczególnymi kościołami i związkami wyznaniowymi (§ 5.4). Kwalifikacje zawodowe nauczycieli miały określać właściwe władze Kościoła Katolickiego (...) w porozumieniu z Ministrem Edukacji Narodowej (§ 6). Zgodnie z obowiązującą wówczas Kartą Nauczyciela nauczyciel powinien posiadać wyższe wykształcenie z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym lub ukończyć zakład kształcenia nauczycieli, wówczas mógł on podjąć pracę na stanowisku, do którego są to wystarczające kwalifikacje⁷. Kolejną normą prawną było Porozumienie pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 8 czerwca 1993 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii⁸. Porozumienie określało, jakie kwalifikacje powinna posiadać osoba ubiegająca się o zatrudnienie w charakterze nauczyciela religii z uwzględnieniem szczebli nauczania.

Powyższy wstęp i skrótowne opisanie norm prawnych, które w późniejszych latach ulegały zmianom, ma na celu zwrócenie uwagi na okoliczności, jakie

oświaty i wychowania (Dz. U. nr 32, poz. 160 ze zm.), a zwłaszcza jej art. 2, nie jest spójna z systemem prawnym Rzeczypospolitej Polskiej – w szczególności z Konstytucją RP, z ustawą z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. nr 29, poz. 154 ze zm.) oraz z ustawą z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. nr 29, poz. 155 ze zm.). – Tamże s. 154.

⁴ Dz. U. 1991, nr 95, poz. 425.

⁵ Nie przekreślało to możliwości nauczania religii w punktach katechetycznych organizowanych w kościołach, kaplicach i budynkach kościelnych. Por. Dz. U. 1991, nr 95, poz. 425, art. 100, 101; Dz. U. 1989, nr 29, poz. 154, art. 19; Dz. U. 1989, nr 29, poz. 155, art. 29.

⁶ Dz. U. 1992, nr 36, poz. 155.

⁷ Dz. U. 1982, nr 3, poz. 19, art. 9.

⁸ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 30 lipca 1993 r. nr 6, poz. 21.

towarzyszyły powstaniu nowych struktur kształcenia katechetów w Polsce. Na początku lat 90. XX w. powstał deficyt nauczycieli religii – zwłaszcza wśród osób świeckich. Troska o wykwalifikowaną kadrę katechetów była już wcześniej przedmiotem uwagi hierarchów Kościoła białostockiego, w tym administratora apostolskiego ks. bp. Henryka Gulbinowicza oraz ks. bp. Edwarda Kisiela, jednak organizowane przez nich kursy⁹ nie dawały uprawnień absolwenta wyższej uczelni.

Dopiero wspomniana sprzyjająca sytuacja polityczna początku lat 90. związana z powrotem religii do szkół oraz ustanowienie samodzielnych struktur kościoła w Białymstoku zmobilizowało hierarchów i osoby odpowiedzialne za kształcenie teologiczne osób świeckich do intensywnych działań. Pierwsze pomysły dotyczyły utworzenia Studium Katechetycznego w strukturach Filii Uniwersytetu Warszawskiego¹⁰, jednak Senat Uczelni oddalił ten projekt większością dwóch głosów¹¹. Kolejną próbą było rozpoczęcie współpracy z Kuratorium Oświaty w Białymstoku w celu utworzenia Kolegium Pedagogiczno-Katechetycznego. Na tę propozycję nie zgodził się Minister Edukacji Narodowej decyzją z dnia 17 czerwca 1992 r.¹²

Przełom nastąpił 15 lipca 1993 r., kiedy ks. abp Stanisław Szymecki powołał Archidiecezjalne Kolegium Teologiczne w Białymstoku. Kolegium miało w przyszłości zostać objęte opieką wyższej uczelni teologicznej, a do tego czasu prowadziło zajęcia na wysokim poziomie z wykorzystaniem kadry naukowej Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku (dalej AWSD). W kolegium prowadzono także stosowną dokumentację przebiegu nauczania, co okazało się niezwykle przydatne w dalszych latach i umożliwiło studentom kontynuację nauki w nowych strukturach szkoły wyższej.

⁹ Przygotowywały one głównie do katechezy parafialnej oraz pogłębienia wiedzy religijnej katolików świeckich. Funkcjonowały różne nazwy dla prowadzonych kursów: Ośrodek Wyższej Wiedzy Religijnej, Studium Formacji Chrześcijańskiej, Archidiecezjalne Studium Teologiczno-Katechetyczne, Studium Wyższej Wiedzy Religijnej oraz Studium Katechetyczne. – Por. R. Balunowski, *15 lat działalności Studium Katechetycznego w Białymstoku*, „Na drogach katechezy” 1993, nr 3(7), s. 2-3; A. Szot, *25 lat kształcenia teologicznego katechetów w Białymstoku*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej” 2002, nr 4(127), s. 229-232.

¹⁰ Usamodzielnienie się Uniwersytetu w Białymstoku nastąpiło ustawą z dnia 19 czerwca 1997 r. Wcześniej była to Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. – Dz. U. 1997, nr 102, poz. 642.

¹¹ Sprawozdanie z działalności Archidiecezjalnego Studium Katechetycznego w Białymstoku w roku akad. 1990/1991, Dokumentacja STB 1977-1992, Archiwum Studium Teologii w Białymstoku [Dalej: ASTB].

¹² J. Grygotowicz, *Droga tworzenia się Studium Teologii w Białymstoku i Wilnie*, Dokumentacja STB 1977-1992, ASTB.

Afiliacja do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie¹³

Osobami, które przyczyniły się do zmian w strukturach białostockiego Kolegium Teologicznego byli: ks. prał. Józef Grygotowicz oraz dr Elżbieta Młyńska. Rozpoczęli oni rozmowy z dziekanem Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, Sekcja św. Jana Chrzciciela (Dalej PWTW). Książd prof. dr hab. Ludwik Królik przychylnie odniósł się do objęcia opieką białostockiego ośrodka teologicznego, co spowodowało podjęcie dalszych kroków formalnych ze strony Kurii Białostockiej. W odpowiedzi na pisma ks. abp. Stanisława Szymeckiego ostatecznie doszło do podpisania przez ks. prymasa kard. Józefa Glempa (Wielkiego Kanclerza Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie) dekretu z dnia 23 września 1993 r. wyrażającego zgodę na przyłączenie Kolegium Teologicznego w Białymstoku do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie Sekcji św. Jana Chrzciciela¹⁴.

Początkowo absolwenci kolegium mogli nauczać jedynie w przedszkolach i szkołach podstawowych, dlatego należało powołać do istnienia pełne studia teologiczne¹⁵. W tym celu w dniu 25 marca 1994 r. abp Stanisław Szymecki wydał dekret powołujący do istnienia Studium Teologii w Białymstoku [dalej STB]¹⁶. Następnie Metropolita Białostocki w piśmie z dnia 18 maja 1994 r. zwrócił się z prośbą do ks. prymasa Józefa Glempa o afiliację tegoż Studium do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie¹⁷ i w dniu 27 maja 1994 r. otrzymał zgodę z zaleceniem złożenia odpowiedniej dokumentacji wymaganej przez Stolicę Apostolską¹⁸.

Umowa o współpracy naukowej między Papieskim Wydziałem Teologicznym w Warszawie Sekcja św. Jana Chrzciciela, reprezentowanym przez prodziekana ks. prof. dr. hab. Ludwika Królika, a Studium Teologii w Białymstoku reprezentowanym przez bp. prof. dr. hab. Edwarda Ozorowskiego, przewodniczącego Rady Naukowej Studium¹⁹, została podpisana 15 października 1994 r. na okres sześciu lat²⁰.

¹³ Przedmiot poniższych rozważań jest obszernie opisany w książce – Ł. Kalisz, *20-lecie Studium Teologii w Białymstoku*, Białystok 2013.

¹⁴ J. Grygotowicz, *Droga...*, op. cit.

¹⁵ Sprawozdanie z Działalności PWTW Studium Teologii w Białymstoku oraz Archidiecezjalnego Kolegium Teologicznego w Białymstoku za rok akad. 1994/1995, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

¹⁶ Dekret Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 389/94, Dokumentacja STB, ASTB, t. 21.

¹⁷ Pismo Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 606/94, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

¹⁸ Pismo Prymasa Polski nr 1713/94/P, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

¹⁹ Umowa o współpracy Naukowej PWTW i STB, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

²⁰ Watykańska Kongregacja Wychowania Katolickiego przedłużyła umowę o współpracę w 2000 r. na kolejne 6 lat, w 2006 – na 10 lat. – Por. Dokumenty złożone do przedłużenia afiliacji oraz Dekrety Kongregacji Wychowania Katolickiego zdeponowane w ASTB, t. 3, t. 21.

Na mocy Dekretu Kongregacji Wychowania Katolickiego, Seminariów oraz Instytutów Naukowych w Rzymie z dnia 26 listopada 1994 r.²¹ (podpisanego przez Prefekta Kongregacji kard. Pio Laghi), przesłanego do Białegostoku przez sekretariat Prymasa Polski pismem powiadającym z dnia 10 grudnia 1994 r.²² Studium Teologii w Białymstoku zostało oficjalnie afiliowane do Papieskiego Wydziału Teologicznego Sekcji św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Powstały sześciolletnie studia magisterskie (Studium Teologii w Białymstoku) oraz czteroletnie studia kończące się dyplomem upoważniającym do nauczania religii w przedszkolach i szkołach podstawowych (Archidiecezjalne Kolegium Teologiczne²³). Dyrektorem nowo powstałego studium abp Stanisław Szymecki mianował ks. mgr lic. Józefa Grygotowicza, zaś jego zastępcą – dr Elżbietę Młyńską²⁴. Sekretarzem została s. Anna Tyra ze Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego²⁵.

Oddział w Wilnie

Dyrekcja Studium Teologii w Białymstoku zadbała także o kształcenie katechetów wśród Polonii na Litwie, nawiązując współpracę z ks. Aleksandrem Kaszkiewiczem – proboszczem parafii Ducha Świętego w Wilnie. W 1993 r. owe starania zaowocowały pierwszą inauguracją roku akademickiego w Studium Katechetycznym w Wilnie²⁶. Kolejnym krokiem było pismo z dnia 15 września 1995 r., w którym arcybiskup Wilna Audrys Jouzas Bačkis zwrócił się z prośbą do arcybiskupa metropolity białostockiego Stanisława Szymeckiego o wyrażenie zgody na otwarcie Oddziału „B” Studium Teologii w Białymstoku. Dyrektorem

²¹ Dekret Kongregacji Wychowania Katolickiego w Rzymie nr 1431/94/2, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

²² Pismo sekretariatu Prymasa Polski nr 3736/94/P, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

²³ Archidiecezjalne Kolegium Teologiczne istniało do roku akademickiego 2000/2001, kiedy to zostało przekształcone w Wyższe Zawodowe Studia Katechetyczne umożliwiające zdobycie tytułu zawodowego licencjata. W roku akademickim 2005/2006 PWTW wszedł w system boloński, co spowodowało wygaszanie studiów na poziomie licencjatu zawodowego. Od tego czasu nie było możliwości uzyskania tytułu zawodowego po trzech latach studiowania, pozostały jedynie sześciolletnie jednolite studia magisterskie w ramach Studium Teologii w Białymstoku, – por. Ł. Kalisz, *20-lecie...*, s. 24-26.

²⁴ Dekret Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 1161/94 z dnia 28.09.1994 r., Dokumentacja STB, ASTB, t. 21.

²⁵ Była to pierwsza i jedyna siostra tego zgromadzenia w Białymstoku, której przyjazd i podjęcie pracy było poprzedzone staraniami dyrekcji STB wraz z ks. bp. Edwardem Ozorowskim. – Por. Pismo Biskupa Edwarda Ozorowskiego do przełożonej Generalnej Matki Urszuli Franckiewicz nr 4/94; Okoliczności sprowadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego do Białegostoku (ze wspomnień dr E. Młyńskiej), Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

²⁶ J. Grygotowicz, *Droga...*, op. cit.

Oddziału „B” w Wilnie został mianowany ks. Jan Kasiukiewicz²⁷. W dniu 6 października 1995 r., w odpowiedzi na wyżej wymienioną prośbę, abp S. Szymecki wyraził zgodę na otwarcie w Wilnie Oddziału „B” Studium Teologii w Białymstoku²⁸. Wówczas rozpoczął działanie oddział polskiej uczelni teologicznej przygotowujący wykwalifikowanych katechetów. Zajęcia prowadzone były w języku polskim przez wykładowców z Białegostoku, Warszawy czy Lublina, jak też przez naukowców z Litwy. Studenci mieli do dyspozycji kilka skromnych sal dydaktycznych oraz bibliotekę, mieszczących się w niszczących budynkach poddominikańskiego klasztoru przylegającego do kościoła pw. Ducha Świętego. Problemy i niepewność co do przyszłości tej jednostki naukowej towarzyszyły studentom przez wiele lat, gdyż uczelnia nie była uznana przez litewskie władze państwowe²⁹. W ostatnich latach absolwenci nie mogli nostryfikować posiadanych dyplomów magisterskich i aby uczyć w szkole, musieli uzupełniać wykształcenie.

Do końca roku akademickiego 2015/2016 studiami wileńskimi kierował dyrektor ks. dr Eduardas Kirstukas, zaś jego zastępcą i osobą odpowiedzialną za sekretariat była s. mgr Żanna Jarocka CMN. Niestety, dziś o oddziale wileńskim Studium Teologii w Białymstoku należy pisać w czasie przeszłym. Decyzją arcybiskupa wileńskiego Gintarasa Grušasa studia zostały zlikwidowane w lipcu 2016 r.³⁰ Ta nagła decyzja nie dała możliwości ukończenia studiów w Wilnie tym, którzy już je rozpoczęli. Część studentów zdecydowała się dokończyć edukację w Warszawie i Białymstoku, lecz będzie to wymagało od nich zaangażowania organizacyjnego i większych kosztów związanymi z dojazdami na wykłady. Istnieją obawy, że mimo ukończenia studiów i chęci katechizowania w polskich szkołach na Litwie, stanie się to niemożliwe z powodu nieuznawalności polskich dyplomów. Uczelnia wileńska pozostawiła po sobie także bibliotekę z około 6 tysiącami wydań o tematyce teologicznej. Majątek studium trafił do Wileńskiego Centrum Katechetycznego, który zdecydował o przekazaniu księgozbioru do biblioteki seminaryjnej w Wilnie. Likwidacja oddziału Studium Teologii w Wilnie spotkała się z głosami rozgoryczenia wyrażonymi w publikacjach popularnych i opiniach osób prywatnych zamieszczanych na portalach internetowych³¹.

²⁷ Pismo Arcybiskupa Wilna Audrysa Jouzasa Bačkisa nr 42/95, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

²⁸ Pismo Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 1131/95, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

²⁹ Jedyną legalną polską uczelnią w stolicy Litwy jest Filia Uniwersytetu w Białymstoku – Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie. – Por. *X lat Uniwersytetu w Białymstoku 1997-2007*, Białystok 2008, s. 102-105.

³⁰ T. Worobiej, *Zastopowana działalność Studium Teologii w Wilnie. Brak pomysłu, czy dobrej chęci?*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2016, nr 30(828), s. 3.

³¹ *Antypolska decyzja abp. Grušasa*, <http://mojekresy.pl/antypolska-decyzja-abp-grusasa>; *Litewski arcybiskup likwiduje Centrum Katechetyczne uczące w języku polskim*, <http://www.kresy.pl/wydarzenia,religia?zobacz/litewski-arcybiskup-likwiduje-centrum-katechetyczne-uczace-w-jezyku-polskim>; M. Piotrowski, Ławeczka Ogińskiego, <http://niedziela.pl/artukul/126326/nd>;

Warunki materialne Studium Teologii w Białymstoku

W momencie powstania Studium nie posiadało własnej siedziby i początkowo funkcjonowało korzystając z gościnności Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego przy ul. Warszawskiej 46 w Białymstoku, a także z sal w kościele pw. Świętego Wojciecha. Podczas praktyk studenci spotykali się w Zakładzie Katechetycznym w domu przy ulicy Nowej 34A oraz parafiach, szkołach podstawowych i przedszkolach. Potrzeby były coraz większe, a rozproszenie zajęć w różnych miejscach nie sprzyjało integracji rozwijającej się społeczności akademickiej.

W dniu 17 stycznia 1996 r. – dzięki staraniom proboszcza parafii katedralnej, ks. Antoniego Lićwinki³² – archidiecezja białostocka otrzymała od władz samorządowych zabytkową, lecz zrujnowaną kamienicę przy ul. Warszawskiej 50³³, w zamian za przekazanie miastu należących do parafii gruntów przy ul. Cedrowej.

Budynek nie był dostosowany do działalności dydaktycznej, gdyż w ostatnich latach znajdowały się tam lokale mieszkalne. Wstępny projekt zagospodarowania został przedstawiony przez ks. prokuratora Jerzego Raczkowskiego po wizji lokalnej z dnia 25 stycznia 1996 r.³⁴ W dniu 31 stycznia 1996 r. odbyła się narada³⁵,

A. Wiejak, *Litwini zlikwidowali kolejny przyczółek polskości*, <https://prawy.pl/35905-litwini-zlikwidowali-kolejny-przyczolek-polskosci/>; *Zastopowana działalność Studium Teologii w Wilnie – brak pomysłu, czy dobrej chęci?*, <http://124.lt/pl/religia/item/141293-zastopowana-dzialalnosc-studium-teologii-w-wilnie-brak-pomyslu-czy-dobrej-checi> (dostęp: 8.10.2016 – dotyczy wszystkich stron).

³² E. Młyńska, *Mamy dom!*, „Na drogach katechezy” 1996, nr 3(43), s. 3.

³³ Autor projektu budowli nie jest znany. Gmach został zbudowany w końcu XIX w. Pierwszym jego właścicielem i inwestorem budowy był prawdopodobnie Berk Polak – właściciel pobliskiego zespołu fabrycznego. Wysunięta ryzalitowo północna część w elewacji podwórzowej została dobudowana jeszcze w XIX stuleciu. Całemu budynkowi nadano w tym czasie zewnętrzny, maskujący rozbudowę sztafaż architektoniczny. W latach 20. XX w. kamienica należała do Salomona i Beli Długaczów, Nechamy Wojnikowej oraz Hersza i Racheli Łukaczewskich. Budynek został usytuowany kalenicowo w historycznej linii zabudowy południowo-zachodniej pierzei ul. Warszawskiej. W okresie międzywojennym w kamienicy ulokowano Wojewódzką Komendę Policji Państwowej. W okresie II wojny światowej, w czasie okupacji niemieckiej, mieściła się tu siedziba Geheimstaatspolizei (Gestapo). Po wyzwoleniu budynek jako mienie opuszczone został przejęty przez Okręgowy Urząd Likwidacyjny i przekazany skarbowi państwa. Mieściły się tu początkowo kolejno Komenda Miejska Milicji Obywatelskiej, Wojewódzki Zarząd Samopomocy Chłopskiej, a od drugiej połowy lat 50. – mieszkania prywatne. Od początku lat 90. budynek miał coraz mniej mieszkańców i w 1995 r. został przekazany przez władze samorządowe Białegostoku archidiecezji białostockiej. T. Kasabuła, *X Lat Międzywydziałowej Katedry Teologii Katolickiej*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, t. VIII/2009, s. 12-13; *X lat Uniwersytetu...*, s. 271.

³⁴ W wizji lokalnej uczestniczyli: ks. dziekan Antoni Lićwinko, ks. rektor AWSD Stanisław Hołodok, ks. prokurator Jerzy Raczkowski, ks. dyrektor Wydziału Duszpasterstwa Adam Skreczko, ks. dyrektor STB Józef Grygotowicz, zastępca dyrektora STB Elżbieta Młyńska i sekretarz STB s. Anna Tyra. Źródło: J. Grygotowicz, Notatka w sprawie budynku przy ul. Warszawskiej 50, Dokumentacja STB 1994-2000, ASTB, t. 3.

³⁵ Uczestniczyli w niej: ks. abp Stanisław Szymecki, ks. bp Edward Ozorowski, ks. rektor AWSD Stanisław Hołodok, ks. prokurator Jerzy Raczkowski, ks. dziekan Antoni Lićwinko, ks.

podczas której księża biskupi potwierdzili wolę przekazania gmachu na potrzeby Studium i Kolegium Teologicznego³⁶. Zastanawiano się nad oficjalną nazwą dzieła związanego z domem oraz zgłoszono wnioski o ustanowienie patrona dla tej instytucji³⁷. Najważniejsze było jednak wyznaczenie osób odpowiedzialnych za działania związane z renowacją budynku (szukanie sponsorów, przygotowanie dokumentacji, nadzorowanie robót). Wśród zebranych nie było chętnych do zajęcia się remontem i rozbudową kamienicy, więc abp Stanisław Szymecki zwrócił się z bezpośrednią prośbą do ks. Józefa Grygotowicza³⁸, który podjął się powierzonego mu zadania. Przez ponad 10 lat wraz z dr Elżbietą Młyńską zbierali fundusze i nadzorowali renowację budynku, w którym oprócz sal dydaktycznych zaplanowano sekretariat, gabinety dyrekcji, aulę, kaplicę, szatnię, jadalnię, pomieszczenia noclegowe na poddaszu dla uczestników konferencji i sesji rekolekcyjnych, kawiarnię w pogłębionym podpiwniczeniu budynku, apartament dla dyrektora i wspólnoty opiekującej się domem, salę informatyczną i bibliotekę. W czasie remontu, którym kierował inż. Jarosław Bernatowski³⁹, ciągle napotymano na trudności, co wiązało się z rosnącymi kosztami. Ogromnym wsparciem okazało się dofinansowanie z niemieckiej fundacji Renovabis, jak też składki parafialne przeznaczane na adaptację budynku (zarządzeniem abp. S. Szymeckiego połowę składek zbieranych systematycznie na Katolicki Uniwersytet Lubelski przekazywano na budowę Centrum Formacji Chrześcijańskiej Laikatu im. ks. Michała Sopoćki). Wyposażenie i funkcjonowanie Studium Teologii finansowano wyłącznie z cześćno studentów.

W 2003 r. oddano do użytku sekretariat STB, jednocześnie trwały prace remontowe i stopniowe użytkowanie kolejnych pomieszczeń. Uroczyste poświęcenie wyremontowanej kamienicy nastąpiło z udziałem licznych gości w dniu 21 stycznia 2006 r.⁴⁰ Uroczystość rozpoczęła śpiew uczelnianej scholi, a następnie ks. dyrektor Józef Grygorowicz podziękował za wkład każdego z obecnych w to wspólne dzieło, przypomniał historię przedsięwzięcia oraz przeznaczenie

Józef Grygotowicz, ks. ekonom Andrzej Ziółkowski, ks. Stanisław Hodun i proboszcz parafii św. Wojciecha ks. Stanisław Szczepura. Tamże.

³⁶ E. Młyńska, *Mamy...*, op. cit.

³⁷ J. Grygotowicz, *Notatka...*, op. cit.

³⁸ *Kapłan mądry sercem, Rozmowa z księdzem Józefem Grygotowiczem z okazji jubileuszu 50-lecia kapłaństwa*, red. E. Młyńska, J. Sęczek, L. Kochanowski, L. Orzechowska, W. Paniczko, A. Rybnik, Białystok 2010, s. 198.

³⁹ Tamże, s. 199.

⁴⁰ Uroczystość uświetniło kolegium biskupie: ks. abp Wojciech Ziemia, ks. abp Stanisław Szymecki i ks. bp Edward Ozorowski. Przybyli również: Prezydent Miasta Białegostoku Ryszard Tur, władze miasta, przedstawicielka Naczelnika Wydziału Edukacji, prezes Akcji Katolickiej, profesorowie AWSD wraz z ks. rektorem Wojciechem Łazewskim, wykładowcy, proboszczowie, główny wykonawca – inż. Jarosław Bernatowski z małżonką i jego ekipa budowlana. Na sali nie zabrakło również studentów. – A. Pućkowska, *Spełniły się nasze marzenia*, „Na drogach katechezy” 2006, nr 1(125), s. 4.

budynku, nakreślił także zakres prac do wykonania i wyraził nadzieję, że dom ten będzie miejscem kształcenia teologicznego osób świeckich⁴¹. Głos zabrali też: abp S. Szymecki oraz abp W. Ziemia. W części artystycznej studenci pod kierunkiem Ewy Kozłowskiej zaprezentowali pastorałkę Schillera, po czym wszyscy spotkali się w uczelnianej kawiarni⁴².

Obecnie w kamienicy mieści się Centrum Formacji Pastoralno-Katechetycznej im. bł. Michała Sopoćki. Głównymi instytucjami są tu: Studium Teologii w Białymstoku afiliowane do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie Sekcja św. Jana Chrzyciela oraz Katedra Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Białymstoku. W budynku znajduje się także: Fundacja „Spe Salvi”, Biuro ds. Pozytywności Funduszy ZHPU „Dynamis”, Zakład Katechetyczny i Akcja Katolicka.

Kadra naukowa

Od momentu powstania Studium Teologii kadre naukową stanowiło ponad 80 osób. Należy podkreślić, że pracownicy naukowcy – poza dyrekcją studium – byli zatrudnieni w innych uczelniach (Archidiecezjalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Białymstoku, Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytecie w Białymstoku, Katolickim Uniwersytecie Lubelskim), zajmowali się katechezą, księża często pełnili funkcję w parafiach lub innych instytucjach kościelnych (np. Archiwum czy Kurii Metropolitalnej Białostockiej), a Studium Teologii było dodatkowym miejscem pracy. W ostatnich kilku latach, gdy liczba studentów się zmniejszyła, wykłady odbywają się na zasadzie łączenia roczników, co w praktyce może powodować występowanie niektórych przedmiotów raz na sześć lat. Nie umniejsza to jakości kształcenia, a jest spowodowane koniecznością ograniczania wzrastających kosztów uczelni finansowanej jedynie z chętnych studentów.

Kadencje dyrekcji Studium Teologii:

- lata 1994-2008: ks. mgr lic. Józef Grygotowicz (dyrektor), dr Elżbieta Młyńska (wicedyrektor);
- lata 2008-2010: ks. dr hab. Mieczysław Olszewski prof. PWTW (dyrektor),
- od 2011 r.: ks. dr Jerzy Lachowicz (dyrektor).

Kadencje sekretarzy Studium Teologii:

- lata 1994-2000: s. mgr Anna Tyra USJK,
- lata 2000-2011: s. mgr Łucja (Grażyna) Kobielska MFS,
- od 2011 r.: mgr Alicja Bieńkowska.

⁴¹ J. Grygotowicz, Przemówienie w dniu poświęcenia pomieszczeń dydaktycznych 21 stycznia 2006 roku w budynku przy ul. Warszawskiej 50, Dokumentacja STB 2001-..., ASTB, t.4.

⁴² A. Pućkowska, *Spełniły ...*, op. cit., s. 4.

Formacja studentów

Studenci teologii w Białymstoku podczas studiów pogłębiają swoją wiedzę, ale także uczestniczą w formacji duchowej. Zanim jednak osoba ze świadectwem dojrzałości otrzyma indeks i złoży ślubowanie, musi spełnić wymogi związane z rekrutacją. Warunkiem przyjęcia na studia był pomyślnie zdany egzamin wstępny (obecnie rozmowa kwalifikacyjna), udział w rekolekcjach zamkniętych, oraz opinia proboszcza lub katechety, a dla osób zakonnych – pozwolenie przełożonego⁴³. Nauka na STB trwa 12 semestrów (6 lat) i odbywa się w systemie zaocznym we wszystkie soboty roku akademickiego w wymiarze 10 godzin. Studenci zobowiązani są także do odbycia praktyk zawodowych, a na zakończenie studiów składają komisyjnie egzamin *ex universa theologia* (z całej teologii) oraz egzamin magisterski⁴⁴. Obowiązkiem studenta jest także opłacanie czesnego, w czym może pomóc możliwość otrzymania stypendium socjalnego oraz naukowego⁴⁵.

Ważnym elementem formacji była Msza św. odprawiana w każdą sobotę w oratorium św. Jerzego (dolny kościół św. Wojciecha), czego zaprzestano jako stałej praktyki, kiedy studia przeniosły się do siedziby przy ul. Warszawskiej 50. Gdy w budynku Studium Teologii oddano do użytku kaplicę pw. Miłosierdzia Bożego (poświęconą 16 grudnia 2011 r.) ułatwiło to organizację okolicznościowych Eucharystii, jak też dało możliwość modlitwy indywidualnej pomiędzy zajęciami.

Stałą praktyką podkreślającą katolicki charakter uczelni jest uroczyste wyznanie wiary składane w obecności komisji na zakończenie egzaminu magisterskiego. Cykl formacji intelektualnej oraz katechetycznej i duchowej jest gwarantem odpowiedniego przygotowania absolwenta opuszczającego szkołę wyższą do podjęcia pracy, jak też spełniania misji świadka wiary.

Działalność studentów

Studenci od początku powstania Studium aktywnie uczestniczyli w tworzeniu pozytywnej atmosfery i integracji środowiska akademickiego. Od roku 2005/2006 starostowie i reprezentanci poszczególnych roczników tworzyli Radę Studencką, którą kierowała jej inicjatorka – dr Elżbieta Młyńska. Podczas comiesięcznych zebrań omawiano sprawy dydaktyczne, formacyjne i organizacyjne.

Jedną z form aktywności studentów była schola składająca się ze studentów STB, uświetniająca uroczystości akademickie oprawą muzyczną. Inną formę ekspresji stanowił teatr akademicki „Logos”, prowadzony przez mgr Ewę Kozłowską,

⁴³ O ile w zakonach męskich funkcjonują seminaria dające możliwość zdobycia wyższego wykształcenia, to takiej możliwości nie mają siostry zakonne. Zgromadzenia żeńskie często rozproszone w małych wspólnotach, mogą jednak korzystać z ofert edukacyjnych przeznaczonych dla osób świeckich. W społeczności studentów STB zawsze jest grupa sióstr, które podnoszą swoje kwalifikacje – Ł.K.

⁴⁴ Statut Studium Teologii w Białymstoku z dnia 25.03.1994 r. § IV, ust 4.

⁴⁵ Taka możliwość pojawiła się od roku akademickiego 2004/2005 – Ł.K.

promujący uczelnię poza jej murami następującymi przedstawieniami: *Pastorałka Schillera*, XIII-wieczny dramat liturgiczny *Visitatio sepulchri*, inscenizacja „Znaki Ducha Świętego... myśli...”, starożytna komedia *Osy* oraz sztuka *Rzecz o Janie Chrzcicielu*.

Aktywność pozanaukowa studentów wyraźnie osłabiła się po 2008 r., co łączyło się ze zmianą dyrekcji Studium i zlikwidowaniem funkcji wicedyrektora. Teatr akademicki „Logos” zakończył swoją działalność, natomiast schola przestała mieć charakter stały i działa na zasadzie nieformalnej grupy udzielającej się podczas uroczystości akademickich. W tym okresie liczba studentów po nasyceciu szkół wykwalifikowaną kadrą katechetyczną stopniowo malała, zmniejszał się także budżet uczelni.

Absolwenci Studium Teologii

Studia teologiczne dały wielu absolwentom możliwość pracy w katechezie szkolnej. Zapotrzebowanie na nauczycieli religii było odzwierciedlone w liczbie studentów, która przekraczała 300 osób na samym początku XXI w., po czym systematycznie spadała, aż do 23 osób na początku roku akademickiego 2016/2017. Spośród katechetów pracujących w szkołach wielu uzyskiwało kolejne stopnie awansu, wśród nich jest także kilku dyrektorów, doradca metodyczny czy też osoby zdobywające tytuły i stopnie naukowe. Wiele osób studia wykorzystało najpierw do osobistej formacji, a następnie do przekazania zdobytej wiedzy we wspólnotach i ruchach religijnych oraz do rzetelnej i etycznej pracy w innych zawodach.

Do końca 2016 r. Studium Teologii, ukończyło ponad 500 magistrów, zdobywając dyplom Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie Sekcji św. Jana Chrzciciela, wśród których są także mieszkańcy Litwy i Białorusi. Wiele z nich pracuje w katechezie szkolnej, co było głównym celem uczelni w latach 90. XX w. Dziś, gdy rynek pracy jest zapełniony, należy pamiętać, że teologia jest jednym z podstawowych kierunków kształcenia uniwersyteckiego od momentu jego powstania, a zadaniem studenta jest poszukiwanie prawdy. Należy zatem nadal angażować się w rozwój tej jednostki naukowej, aby pomimo spadku liczby studentów nie zaprzestała swojej działalności i dalej wzbogacała województwo podlaskie i archidiecezję białostocką o dobrze uformowanych obywateli i kompetentnych chrześcijan.

Jubileusze Studium Teologii

Jubileusze skłaniają do przywołania przeszłości, sięgnięcia do pamięci o czasach minionych. Świętowanie wymaga jednak odpowiedniej organizacji, stosownego miejsca i osobistego zaangażowania wielu osób. Jubileusz 10-lecia Studium Teologii nie był świętowany jako urodziny uczelni, jednak w tym czasie odbyła się ważna uroczystość. Dnia 23 marca 2003 r. nastąpiło poświęcenie sekretariatu

Studium Teologii przy ul. Warszawskiej 50, którego dokonali abp Stanisław Szymecki oraz bp Edward Ozorowski. Od września 2003 r. nowa siedziba służyła pierwszą salą wykładową.

Kolejną okazją do podsumowania pewnego etapu działalności był jubileusz 15-lecia, który według planów dyrekcji miał się zakończyć zjazdem absolwentów. W ten pomysł zaangażowała się nawet Rada Studencka STB, jednak ostatecznie inicjatywa nie doszła do skutku. Analizując kalendarz wydarzeń STB z roku 2008, do najważniejszej uroczystości należy zaliczyć zakończenie roku akademickiego w dniu 14 czerwca 2008 r. Był to rzeczywiście czas podsumowania 15 lat istnienia studium, a jednocześnie podziękowanie dotychczasowej dyrekcji za lata poświęcone dla dobra społeczności akademickiej. Tego dnia studenci oraz pracownicy STB zebrali się na uroczystej Eucharystii w murach uczelni⁴⁶. Oprócz ustępującej dyrekcji obecny był także nowy dyrektor – ks. dr hab. Mieczysław Olszewski prof. PWTW. Wygłoszono mowy okolicznościowe zwracające uwagę na osobiste zaangażowanie ks. prał. Józefa Grygotowicza i dr Elżbiety Młyńskiej w założenie i funkcjonowanie tej jednostki naukowej. Całości dopełnił film (przygotowany przez piszącego te słowa) ukazujący dyrekcję i studentów w sytuacjach oficjalnych i mniej oficjalnych – podczas przedstawień teatralnych i wspólnych spotkań integracyjnych.

Z okazji jubileuszu 15-lecia istnienia oddziału Studium Teologii w Wilnie zorganizowano sympozjum naukowe „Kościół a Europa w dobie współczesnej”. Do Wilna przyjechało wielu prelegentów z uczelni polskich i litewskich oraz jeden prelegent z Czech, którzy przedstawili swoje referaty skupione wokół czterech bloków tematycznych: 1. Europa i Kościół – wizja nakreślona przez Jana Pawła II i Benedykta XVI; 2. Mass media i ich udział w kształtowaniu świata; 3. Edukacja religijna w wychowaniu świadomości obywateli Europy; 4. Europa a wspólnota Kościoła. Konferencja odbyła się w dniach 24-25 kwietnia 2009 r., miejscem obrad była siedziba Instytutu Polskiego w Wilnie. Pokłosiem spotkania naukowego jest monografia zredagowana przez ks. dr. hab. M. Olszewskiego prof. PWTW oraz ks. dr. E. Kirstukasa⁴⁷.

Przygotowania do kolejnego jubileuszu były przyczynkiem do zebrania i analizy krytycznej dostępnej dokumentacji placówki celem upowszechnienia tej historii w publikacji naukowej „20-lecie Studium Teologii w Białymstoku”. W dniu 14 grudnia 2013 r. z okazji 20-lecia istnienia Studium Teologii zorganizowano sympozjum naukowe. Odbyło się ono we współpracy z Katedrą Historii Wychowania Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku. Podczas sympozjum wygłoszono dwa wykłady. Pierwszy z nich pt. „Historia kształcenia katechetycznego w archidiecezji białostockiej” przedstawił mgr Łukasz Kalisz.

⁴⁶ Eucharystia miała miejsce w auli na I piętrze, gdyż kaplica nie była jeszcze ukończona – Ł.K.

⁴⁷ *Kościół a Europa w dobie współczesnej. Sympozjum w 15-lecie Studium Teologii w Wilnie*, red.: M. Olszewski, E. Kirstukas, Wilno 2010.

Wystąpienie to było również okazją do promocji autorskiej książki i podziękowań osobom, które przyczyniły się do jej powstania⁴⁸. Drugi referat pt. „Teologia dla świeckich i co dalej?” wygłosiła dr Elżbieta Młyńska. Wyjaśniła w nim m.in. znaczenie osoby świeckiej w Kościele po II Soborze Watykańskim, powody studiowania teologii oraz przydatność studiów teologicznych we współczesnym świecie. Dopełnieniem referatów było wystąpienie ks. prał. Józefa Grygotowicza, który podzielił się wspomnieniami z okresu, gdy bp Edward Kisiel powierzył mu misję stworzenia struktur kształcenia teologicznego świeckich w naszym mieście. W dalszej części sympozjum nawiązała się interesująca debata uczestników spotkania, którą prowadziła dr Joanna Dąbrowska – adiunkt w Katedrze Historii Wychowania UwB. Obecni na sali studenci zwracali się do prelegentów z pytaniami na temat wygłoszonych referatów, metodologii badań historycznych, jak też wyrażali swoje refleksje na temat przyszłości uczelni. W dyskusję włączył się także Rektor AWS – ks. dr hab. Andrzej Proniewski. Na zakończenie głos zabrał ks. dr Jerzy Lachowicz – dyrektor Studium Teologii w Białymstoku, który podsumował sympozjum i przedstawił perspektywy funkcjonowania uczelni w najbliższej przyszłości.

Zakończenie

Przedstawiona w powyższym opracowaniu historia Studium Teologii w Białymstoku, jednostki naukowej, która powstała w 25-leciu istnienia archidiecezji białostockiej, zbiera w jedną całość wiedzę na temat okoliczności jej powstania, jak i kontekstu historycznego, jaki temu towarzyszył oraz ukazuje jej działalność we wskazanym okresie. Niemniej, zauważalny jest deficyt publikacji naukowych o tej uczelni (poza kilkoma wymienionymi w opracowaniu). Istnieje także luka dotycząca bieżących informacji i wzmianek o studium w czasopiśmie popularnonaukowych oraz na oficjalnym portalu internetowym archidiecezji.

Studium Teologii to do dziś jedyne miejsce w Białymstoku, w którym osoba świecka może zdobyć wyższe wykształcenie teologiczne. Studenci mają dobre warunki do studiowania w jednym budynku, zajęcia są prowadzone na coraz wyższym poziomie, kadra naukowa zdobyła wiele nowych stopni i tytułów naukowych, chesne studenckie jest utrzymywane na dość niskim poziomie, dodatkowo studenci mogą ubiegać się o stypendia socjalne i naukowe. Wskazane jest zatem zabieganie o rozwój tej jednostki naukowej, aby pomimo spadku liczby studentów nie zaprzestała swojej działalności i dalej wzbogacała województwo podlaskie i archidiecezję białostocką o dobrze uformowanych obywateli i kompetentnych w dziedzinie wiedzy teologicznej katolików.

⁴⁸ Ł. Kalisz, *20-lecie Studium Teologii w Białymstoku*, Białystok 2013. Publikacja wydana w Wydawnictwie Uniwersyteckim Trans Humana powstała dzięki wsparciu Kierownika Katedry Historii Wychowania – prof. zw. dr hab. Elwiry J. Kryńskiej, a także przy dofinansowaniu przez Wydział Pedagogiki i Psychologii UwB.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Studium Teologii w Białymstoku

Zespół: Dokumentacja STB 1977-1992:

Grygotowicz J., Droga tworzenia się Studium Teologii w Białymstoku i Wilnie.

Sprawozdanie z działalności Archidiecezjalnego Studium Katechetycznego w Białymstoku w roku akad. 1990/1991.

Zespół: Dokumentacja STB 1994-2000, t. 3:

Dekret Kongregacji Wychowania Katolickiego w Rzymie nr 1431/94/2.

Grygotowicz J., Notatka w sprawie budynku przy ul. Warszawskiej 50.

Okoliczności sprowadzenia Sióstr Urszulanek Szarych do Białegostoku (ze wspomnień dr E. Młyńskiej).

Pismo Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 606/94.

Pismo Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 1131/95.

Pismo Arcybiskupa Wilna Audrysa Jouzasa Bačkisa nr 42/95.

Pismo Biskupa Edwarda Ozorowskiego do przełożonej Generalnej Matki Urszuli Franckiewicz nr 4/94.

Pismo Prymasa Polski nr 1713/94/P.

Pismo sekretariatu Prymasa Polski nr 3736/94/P.

Sprawozdanie z działalności PWTW Studium Teologii w Białymstoku oraz Archidiecezjalnego Kolegium Teologicznego w Białymstoku za rok akad. 1994/1995.

Umowa o współpracy naukowej między Papieskim Wydziałem Teologicznym w Warszawie Sekcja św. Jana Chrzciciela, a Studium Teologii w Białymstoku.

Zespół: Dokumentacja STB 2001-, t.4:

Grygotowicz J., Przemówienie w dniu poświęcenia pomieszczeń dydaktycznych 21 stycznia 2006 roku w budynku przy ul. Warszawskiej 50.

Zespół: Dokumentacja STB, t. 21:

Dekret Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 389/94.

Dekret Arcybiskupa Stanisława Szymeckiego nr 1161/94.

Statut Studium Teologii w Białymstoku z dnia 25.03.1994 r.

II. Akty prawne

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 30 lipca 1993 r. nr 6, poz. 21.

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 stycznia 1991 r., sygn. K 11/90, w: Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w latach 1986-1995, t. 3 – lata 1991-1992, Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w 1991 roku, Warszawa 1992.

Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 lutego 1991, sygn. S 1/91, w: Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w latach 1986-1995, t. 3 – lata 1991-1992, Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w 1991 roku, Warszawa 1992.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych – Dziennik Ustaw nr 36, poz. 155.

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju oświaty i wychowania, Dz. U. nr 32, poz. 160.

Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela – Dz. U. nr 3, poz. 19.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – Dz. U. nr 29, poz. 154.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania – Dz. U. nr 29, poz. 155.

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty – Dz. U. nr 95, poz. 425.

Ustawa z dnia 19 czerwca 1997 r. o utworzeniu Uniwersytetu w Białymstoku – Dz. U. nr 102, poz. 642.

III. Opracowania naukowe

- Balunowski R., *15 lat działalności Studium Katechetycznego w Białymstoku*, „Na drogach katechezy” 1993, nr 3(7), s. 2-3.
- Kalisz Ł., *20-lecie Studium Teologii w Białymstoku*, Białystok 2013.
- Kapłan mądry sercem. Rozmowa z księdzem Józefem Grygotowiczem z okazji jubileuszu 50-lecia kapłaństwa*, red. E. Młyńska, J. Sęczek, L. Kochanowski, L. Orzechowska, W. Paniczko, A. Rybnik, Białystok 2010.
- Kasabuła T., *X Lat Międzywydziałowej Katedry Teologii Katolickiej*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2009, t. 8, s. 10-29.
- Kościół a Europa w dobie współczesnej. Sympozjum w 15-lecie Studium Teologii w Wilnie*, red. M. Olszewski, E. Kirstukas, Wilno 2010.
- Młyńska E., *Mamy dom!*, „Na drogach katechezy” 1996, nr 3(43), s. 3.
- Pućkowska A., *Spełniły się nasze marzenia*, „Na drogach katechezy” 2006, nr 1(125), s. 4.
- Szot A., *25 lat kształcenia teologicznego katechetów w Białymstoku*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej” 2002, nr 4(127), s. 229-258.
- Worobiej T., *Zastopowana działalność Studium Teologii w Wilnie. Brak pomysłu, czy dobrej chęci?*, „Tygodnik Wileńszczyzny” 2016, nr 30(828).
- X lat Uniwersytetu w Białymstoku 1997-2007*, Białystok 2008.

IV. Strony internetowe [data wejścia 8.10.2016 – dotyczy wszystkich stron]

- Antypolska decyzja abp. Gruśasa*, <http://mojekresy.pl/antypolska-decyzja-abp-grusasa>
- Litewski arcybiskup likwiduje Centrum Katechetyczne uczące w języku polskim*, <http://www.kresy.pl/wydarzenia,religia?zobacz/litewski-arcybiskup-likwiduje-centrum-katechetyczne-uczace-w-jezyku-polskim>
- M. Piotrowski, *Ławeczka Ogińskiego*, <http://niedziela.pl/artukul/126326/nd>
- A. Wiejak, *Litwini zlikwidowali kolejny przyczółek polskości*, <https://prawy.pl/35905-litwini-zlikwidowali-kolejny-przyczolek-polskosci/>.
- Zastopowana działalność Studium Teologii w Wilnie – brak pomysłu, czy dobrej chęci?* <http://124.lt/pl/religia/item/141293-zastopowana-dzialalnosc-studium-teologii-w-wilnie-brak-pomyslu-czy-dobrej-checi>.